

अलिप्ततावादी चळवळ आणि भारत

प्रा.डॉ. उत्तम हुसनाजी मानवते

कै.बापूसाहेब पाटील एकंबेकर ग्रामीण कॉलेज, हनेगाव
ता.देगलूर जि.नांदेड

प्रस्तावना :

भारत 1947 साली स्वतंत्र झाला त्यावेळी जगाची वाटणी दोन प्रमुख गटामध्ये झाली होती. एक गट म्हणजे अमेरिका प्रेरीत भांडवलशाही आणि दुसरा रशिया प्रेरीत साम्यवादी या दोन्ही गटामध्ये जगातील छोट्या, प्रभावहिन आणि नवीन स्वतंत्र झालेल्या राष्ट्रांना काही आमिषे दाखवून आपल्या गटामध्ये ओढून घेण्याची स्पर्धा लागली होती. भारत स्वतंत्र झाला तेव्हा अमेरिका आणि रशिया दोन्ही राष्ट्र आपल्या गटामध्ये घेण्यासाठी प्रयत्न करू लागली. परंतू एखादया गटामध्ये जाणे म्हणजे त्या राष्ट्राचे स्वामित्व पुन्हा पत्करण्यासारखे होती, भारत पारतंत्र्यातून आताच स्वतंत्र झाला होता. त्यामुळे त्यावेळेसचे भारताचे पंतप्रधान पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांनी नम्रपणे दोघांनाही नकार दिला आणि दोन्ही राष्ट्रापासून अलिप्त राहण्याचा निर्णय घेतला, भारताच्या या धोरणालाच अलिप्ततावादी धोरण असे म्हणतात. हे धोरण नंतर एवढे यशस्वी झाले की, जगाचे विभाजन दोन गटात नाहीतर तीन गटामध्ये झाले असे म्हणता येईल. कारण चळवळीमध्ये नंतर 100 शंभराच्या वर राष्ट्रे सामील झाली आणि या चळवळीचे नेतृत्व ही भारताने केले आहे. प्रस्तुत लेखामध्ये अलिप्ततावादी चळवळ अर्थ, उद्देश आणि या चळवळीतील भारताचे योगदान यावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

उद्देश :

1. अलिप्ततावादी चळवळ समजून घेणे.
2. अलिप्ततावादी चळवळीचे उद्देश जाणून घेणे.
3. अलिप्ततावादी चळवळीतील भारताचे योगदान जाणून घेणे.

अर्थ :

अलिप्ततावाद या शब्दातच आपणास अलिप्त म्हणजे वेगळे राहणे असा अर्थ दिसून येतो. याला पर्यायी शब्द गटनिरपेक्ष असाही सांगता येईल. कारण गटनिरपेक्ष म्हणजे कोणत्याही गटात न जाणे गटापासून दूर राहणे असा होतो किंवा अमेरिका किंवा रशिया या गटापैकी कोणाचीही बाजू न घेणे याचा सर्व साधारणपणे अमेरिका आणि रशिया यांच्या गटामध्ये सामिल न होणे आणि आपली धोरणे स्वतः आखणे असा सांगता येईल.

व्याख्या :

1. युनू "अलिप्ततावाद म्हणजे शीत युद्धातील तटस्थता होय."
2. पीटर लायन "राजकीय तटस्थता म्हणजे दोन गटामध्ये जेव्हा भांडण होत असते. तेव्हा तिसरा त्यांच्यापैकी कोणाचीही बाजू न घेण्याचे धोरण ठरविणे म्हणजे अलिप्तता होय."
3. श्वर्तनबर्जर "अलिप्ततावाद म्हणजे संधीपासून दूर राहण्याचे धोरण होय."

उद्देश :

- धोरणे स्वतंत्रपणे ठरविण्याची इच्छा :

दोन गटापैकी एखादया गटामध्ये जर सहभागी झालो तर त्या गटाचे जे धोरण आहे. त्या धोरणाचाच स्वीकार त्या-त्या राष्ट्रास करावा लागतो. त्याला स्वतंत्रपणे धोरण ठरवता येत नाही म्हणून दोन्ही गटापासून अलग राहिले तर आपले धोरण आपणच ठरवता येईल हा या चळवळीचा मुख्य उद्देश सांगता येईल.

● **सार्वजनिक संघर्षापासून अलिप्त :**

एखादया गटामध्ये गेले की त्या एखादया राष्ट्राचे भांडण सर्व गटाचे भांडण बनून जाते. म्हणून कोणत्याच गटात गेले नाहीतर असा संघर्ष उद्भवण्याची शक्यता कमी असते हा एक अलिप्ततावादांचा उद्देश सांगता येईल.

● **जागतिक शांततेसाठी :**

गटा-गटाच्या राजकारणामध्ये संघर्ष होण्याचीच जास्त शक्यता असते. इतिहास बघितला तर असे दिसते की, गटामुळे युध्दाला निमंत्रण मिळाले आहे तसेच दोन्ही गटात संघर्ष निर्माण झाला तर तो सोडवून शांतता निर्माण करणे यासाठी सुध्दा हे धोरण स्वीकारले जाते.

● **आर्थिक विकास :**

ज्या राष्ट्रानी अलिप्तता या धोरणाचा स्वीकार केला आहे. ती बहुतेक अविकसित आहेत. गटातटाच्या संघर्षापासून दूर राहिल्यास संरक्षण खर्चावरील होणारा खर्च कमी करून तो खर्च आर्थिक विकासासाठी वापरता येऊ शकतो. ज्या राष्ट्राना युध्दाचा धोका नाही ती राष्ट्रे आपली साधन-सामग्री आर्थिक विकासासाठी खर्च करू शकतात म्हणून हा सुध्दा उद्देश सांगता येतो.

● **आर्थिक आणि तांत्रिक मदतीसाठी :**

दोन गटापैकी एका गटात सामील झाल्यास एकाच गटाची मदत मिळू शकते. परंतू अलिप्त राहिले तर आपण ज्या गटाकडून आणि ज्या गटातील राष्ट्राकडून आपल्याला हवी ती आर्थिक आणि तांत्रिक मदत मिळवता येऊ शकते आणि आपली प्रगती साधता येऊ शकते. म्हणून हा सुध्दा उद्देश असू शकतो.

चळवळीतील भारताचे योगदान :

अलिप्तता चळवळीचा भारत हा जन्मदाता आहे. म्हणून या चळवळीमध्ये भारताचे योगदान खूप महत्वपूर्ण आहे. ज्यावेळेस जगामध्ये शीतयुध्द चालू होते, लष्करी मदतीची गरज होती, सैनिकी गट निर्माण झालेले होते अशावेळेस या चळवळीची उभारणी झाली आहे. आशिया, आफ्रिका आणि लॅटिन अमेरिका या खंडातील आणि इतरही जे गरीब देश दहशतवादाचे शिकार बनले होते. त्यांच्या मुक्ततेसाठी भारताने प्रयत्न केले आहेत. या आधाराने भारताने एका नव्या जगाची उभारणी केली आहे. जगामध्ये शांतता नांदावी यासाठी हे धोरण उपयुक्त ठरले आहे. कारण नवोदित राष्ट्रांना शांततेची गरज होती. या धोरणामुळे प्रादेशिक एकात्मता आणि अखंडता साध्य केली जावू शकते म्हणून अनेक राष्ट्र या चळवळीत सहभागी झाली. या चळवळीला भारताचे योगदान मोठया प्रमाणात लाभले आहे.

● **बडया राष्ट्राचे महत्व कमी केले :**

भारताने हे धोरण स्वीकारले आणि जगातील निम्म्यापेक्षा जास्त राष्ट्रे या मध्ये सामील झाली. त्यावेळी जगाची परिस्थिती अमेरिका आणि रशिया या राष्ट्रांना विरोध करण्याची नव्हती. परंतू भारताने दोन्ही गटापासून अलग राहण्याचा घेतलेल्या या निर्णयामुळे दोन्ही मोठया राष्ट्रांचे महत्व कमी झाले. सर्व छोटी-मोठी राष्ट्रे आपले निर्णय स्वतः घेऊ लागली.

● **नवीन जगाची निर्मिती :**

भारताने अलिप्ततेचा स्वीकार केला तो मुळातच संघर्ष न होण्यासाठी आणि या धोरणाच्या माध्यमातून भारताने वसाहतवादाचा विरोध, राष्ट्रीय स्वातंत्र्याचा पुरस्कार, हक्कांचा पुरस्कार, विषमतेला विरोध, भेदभावास विरोध या धोरणांचा पुरस्कार करून नव्या जगाची निर्मिती केली आहे.

● **आंतरराष्ट्रीय स्वरूप :**

भारताने हे धोरण स्वीकारले आणि हे धोरण एवढे यशस्वी झाले की, अनेक देशानी या धोरणाचा स्वीकार केला. आज जगातील निम्म्यापेक्षा जास्त राष्ट्रे या चळवळीत सामील झाली आहे. त्यामुळे या चळवळीला आंतरराष्ट्रीय स्वरूप प्राप्त झाले आहे. ते भारताचे मोठे योगदान मानावे लागेल.

● **शांतता आणि सुरक्षितता :**

भारताने अलिप्तता धोरणाचा स्वीकार केला आणि जगात शांतता आणि सुव्यवस्था, संपन्नता निर्माण होण्यासाठी हेच धोरण कसे उपयुक्त आहे हे पटवून दिले. गटा-गटाचे राजकारण नसल्यामुळे जगात शांततेचे आणि सुरक्षिततेचे वातावरण निर्माण होईल हे सुध्दा पटवून दिले. उदा. 23 मे 1984 रोजी भारताच्या पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधी यांनी जगाच्या चार अन्य महत्वाच्या नेत्याबरोबर विश्वशांतीसाठी अत्यंत महत्वाचे पाऊल उचलले होते.

● **आर्थिक स्थैर्य होण्यास मदत :**

भारताने अलिप्तता धोरणाचा जो स्वीकार केला आहे. तो मुळातच शांतता, सुरक्षितता आणि सहकार्यासाठी आज संपूर्ण जगातील राष्ट्रे शस्त्रास्त्राची निर्मिती इतर राष्ट्रांना हानी पोहोचवण्यासाठी निर्माण करीत आहेत. त्यावरील खर्चात मोठ्या प्रमाणात वाढ करीत आहेत. त्यामुळे अनेक राष्ट्रात आर्थिक संकट निर्माण झाले आहे. त्यामुळे भारताने अलिप्तता धोरण निर्माण करून शांतता आणि सहकार्य यामध्ये मोठा वाटा उचलला आहे.

● **गटबाजीला पायबंद :**

भारताने या धोरणाचा स्वीकारच मुळात गटबाजीला विरोध करण्यासाठी केला होता. गटबाजी मुळे तणाव निर्माण होतो. संघर्ष होतो. आंतरराष्ट्रीय सद्भावना राहत नाही म्हणून भारताने या धोरणाचा स्वीकार केला आणि गटबाजी बंद केली. हे या धोरणाचे मोठे योगदान म्हणता येईल.

सारांश :

भारताने जे अलिप्तवादी धोरण स्वीकारले ते अनेक कारणासाठी उपयोगी ठरले आहे. दबावमुक्त वातावरणामध्ये राहता येत आहे, आपले निर्णय स्वतः घेता येत आहेत. गटा-तटाचे राजकारण नसल्यामुळे संघर्ष होत नाहीत, त्यामुळे आर्थिक प्रगतीही साध्य करता आली आहे. छोट्या राष्ट्रांना सुध्दा आपली मते निर्भीडपणे मांडता येत आहेत व जगामधील वातावरण शांतता आणि सोहार्दाचे बनले आहे. शीत युद्ध जगातून हद्दपार झाले आहे. जगाच्या एकूण राजकारणामध्ये भारताची प्रतिष्ठा वाढली आहे. तसेच काही योगदान आणखी बाकी आहे. कारण भारताला दोन गटाना टक्कर देण्यापासून रोखायचे आहे. म्हणून योगदान एकमेकांना संपले नाही तर चालू ठेवणे आवश्यक आहे. म्हणून ही चळवळ आजही तेवढीच उपयोगी आहे. जेवढी निर्मितीच्या वेळेस होती.

संदर्भ :

1. शिंदे ज.रा. आंतरराष्ट्रीय संबंध.
2. बोरळकर, कृ. दी. आंतरराष्ट्रीय संबंध.
3. देवळाणकर शैलेन्द्र, आंतरराष्ट्रीय संबंध.
4. साबळे आर.डी., आंतरराष्ट्रीय संबंध.
5. रायपुरकर वसंत, आंतरराष्ट्रीय संबंध.
6. भोगले शांताराम, आंतरराष्ट्रीय संबंध.
7. पाटील वा.भा., आंतरराष्ट्रीय संबंध.

